

PRÓBY REFORM PODEJMOWANE PRZEZ SZLACHTĘ W XVIII w.

Reformy sejmku niemego 1717 r.

- Podjęto decyzję o utworzeniu stałego wojska – 24 tys.
- Zmniejszono uprawnienia hetmanów
- Uchwalono stałe podatki na wojsko z dóbr królewskich, szlacheckich i duchownych
- Zmniejszono uprawnienia sejmików na rzecz sejmku

Reformy sejmku konwokacyjnego 1764 r.

- powołano Komisję Skarbową dla Litwy i Korony. Sprawy wnoszone przez tę komisję na Sejm musiały być rozstrzygane większością głosów. Niestety zasada podejmowania decyzji większością głosów nie dotyczyła nakładania nowych i zwiększania istniejących podatków
- powołano Komisję Wojskową
- komisje te były organami kolegialnymi, kontrolowanymi i odpowiedzialnymi przed sejmem, przejęły część kompetencji hetmanów i podskarbich, ograniczając jednocześnie ich dotychczasową samowolę
- wprowadzono nowy regulamin obrad ustalając kolejność poszczególnych czynności sejmku
- skasowano przysięgi posłów na instrukcje poselskie.; od tej pory instrukcje stały się nie zobowiązującymi zaleceniami
- ogłoszono lustrację dóbr królewskich (królewszczyzn)
- zreformowano sądownictwo trybunalskie – wyroki miały zapadać większością głosów
- rozpoczęto zakładanie stałych polskich przedstawicielstw za granicą
- w miastach powołano komisje dobrego porządku, wzmocniono samorząd miejski, zwolniono miasta od prywatnego sądownictwa duchownego i świeckiego
- wprowadzono cło generalne, znosząc przy tym prywatne cła i myta
- zniesiono częściowo jurysdykty szlacheckie i duchowne. (**Jurydyka** – teren na obszarze miasta wyłączony spod zarządu i sądownictwa miejskiego; były to pojedyncze nieruchomości a czasem całe dzielnice, przedmieścia, a nawet odrębne miasteczka należące do szlachty, magnatów lub duchowieństwa)

Reformy lat 1764 – 1766

- Stanisław August Poniatowski zwoływał nieoficjalne „konferencje króla z ministrami”, organ doradczy i zarządzający, który stanowił załączek organu władzy centralnej
- w latach 1764 – 1766 w niektórych województwach wprowadzono zasadę większości głosów na sejmikach elekcyjnych i deputackich
- uruchomiono mennicę państwową, która biła monety
- zreformowano pocztę
- w 1765 r. powołano pierwszą państwową, świecką szkołę – Szkołę Rycerską w Warszawie (tzw. Korpus Kadetów). Na jej czele stanął książę Adam Czartoryski.

Uchwały sejmku pacyfikacyjnego 1767 – 1768 - zahamowanie procesu reform

Przeciwko reformom sejmku konwokacyjnego wystąpiły na sejmie w 1766 r. dwory państw ościennych jak i opozycja wewnętrzna. By nie dopuścić do dalszych reform odwrócono uwagę szlachty od spraw najważniejszych. Posłużyła do tego **sprawa dysydentów (innowierców)**, których na sejmie w roku 1733 pozbawiono praw politycznych. Caryca Katarzyna II i król Prus Fryderyk II wykorzystali walkę dysydentów o prawa by móc ingerować w wewnętrzne sprawy I RP.

Sejm pacyfikacyjny, który obradował w latach 1767-1768 obradował pod wężem konfederacji.

- przywrócił równouprawnienie dysydentów
- obalił niektóre reformy Czartoryskich.
- opracował tzw. **prawa kardynalne**. Prawa te zatwierdzały podstawowe zasady ustroju państwa, będące aktami nadrzędnymi w stosunku do innych ustaw. Prawa te gwarantowały przewagę szlachty lub chroniły interesy magnatów. **Zaliczamy do nich:**
 - wybór króla tylko na drodze wolnej elekcji,
 - liberum veto,

- artykuły henrykowskie, a szczególnie prawo wypowiedzenia posłuszeństwa królowi,
- wyłączne prawo szlachty do piastowania urzędów,
- wyłączne prawo szlachty do posiadania ziemi,
- pacta conventa,
- władzę szlachty nad chłopami.

Po raz pierwszy uchwalono je jako ustawę w 1768 r., a rozszerzono je i potwierdzono w 1775. Prawa kardynalne uznano za niezmiennie. **Gwarantem praw kardynalnych** została **caryca Katarzyna II**. (od 1772 również Prusy i Austria.) Prawa kardynalne gwarantowały niezmiennosc ustroju I RP – anarchię i oligarchię magnacką co było na rękę tak ościennym mocarstwom jak i rodom magnackim.

Na tym samym sejmie Katarzyna II zezwoliła na wprowadzenie pewnych **reform**.

- Wyodrębniono tzw. **materie status** i **materie ekonomiczne**. Uchwały w sprawie materii status miały zapadać jednomyślnie na sejmie „wolnym”. Decyzje w sprawach ekonomicznych (mniej ważnych) miały zapadać większością głosów. Można więc było zastosować liberum veto tylko do materii status, lecz nie do materii ekonomicznych. Niosło to ze sobą następujące konsekwencje: nawet gdy użyto liberum veto wobec materii status, uchwalone już projekty w sprawach ekonomicznych miały być ogłaszane jako konstytucje. Co więcej nie określono jak uchylać materie status na sejmach konfederackich, zatem pozostawiono furtkę - na sejmie konfederackim można było o nich decydować większością głosów. **Do materii status zaliczano:**

- stanowienie podatków,
- sprawy monetarne,
- ustalanie liczby wojska,
- zwoływanie pospolitego ruszenia,
- przymierza i traktaty z obcymi państwami,
- zmiana zakresu kompetencji urzędów i sądów,
- porządek obrad sejmów i sejmików,
- nadawanie indygenatów i nobilitacji.

(Indygenat – forma uzyskania szlachectwa polskiego przez cudzoziemców stosowana od XVI wieku. Cudzoziemiec mógł się starać o uzyskanie szlachectwa w sejmie; odpowiednią uchwałą sejmową ogłoszoną drukiem otrzymywał prawo szlacheckie, przysięgał na wierność Rzeczypospolitej, ale o urzędy dygnitarские mogli się ubiegać dopiero jego potomkowie w trzecim pokoleniu).

- Unormowano tok obrad sejmowych i wprowadzono nowy regulamin obrad sejmowych.
- Na sejmikach ziemskich miała obowiązywać zasada podejmowania uchwał większością głosów.
- Szlachta gołota utraciła prawo uczestniczenia w sejmikach ziemskich – tej reformy nie wprowadzono w życie.

Reformy sejmu w Radomiu z 1768 r. oznaczały zahamowanie procesu reform zapoczątkowanych przez Czartoryskich, nie oznaczały jednak całkowitego cofnięcia reform.

Niezadowoleni z reform doprowadzili do zawiązania konfederacji w Barze przeciwko reformom, królowi oraz Rosji, ingerującej w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej. Konfederacja przerodziła się w dwuletnią wojnę domową (1768 – 1770). Sytuację wewnętrzną pogarszała koliwyszczyna (powstanie chłopów na Ukrainie). Walka wewnętrzna i sojusz państw ościennych doprowadziły do I rozbioru Rzeczypospolitej.

Sejm rozbiorowy – Warszawa 1773 – 1775 r.

Państwa ościenne Rosja, Prusy i Austria dokonały I rozbioru pod pretekstem „całkowitego rozkładu państwa”. Sejm rozbiorowy zwołany do Warszawy w 1773 r. pod presją obcych wojsk i przy udziale wielu przekupionych posłów ratyfikował konwencję rozbiorową. Nie pomógł **protest Tadeusza Rejtana**, który nie chciał dopuścić posłów do izby i własnym ciałem zagroził wejście (nie

chciał by zatwierdzono zawiązanie konfederacji sejmowej zaproponowanej przez zdradzieckiego marszałka izby poselskiej Adama Ponińskiego).

Sejm zatwierdził traktaty handlowe z trzema zaborcami, bardzo niekorzystne dla RP.

- W 1775 r. uchwalili on nowe prawa kardynalne poszerzając prawa z 1768 r. o zakaz powoływania na tron cudzoziemca oraz dzieci i wnuków panującego. Gwarantem praw kardynalnych stały się wszystkie państwa zaborcze. Pozytywną stroną praw kardynalnych było to, że chroniły przed anarchią, miały także gwarantować niepodzielność terytorium państwowego.

Na sejmie tym przeprowadzono również **szereg ważnych reform**:

- powołano nowy organ władzy centralnej – **Radę Nieustającą**. Składał się z 36 członków wybieranych przez sejm spośród posłów i senatorów na 2 lata. Dzieliła się na 5 departamentów (ministerstw):
 - interesów cudzoziemskich (spraw zagranicznych),
 - policji,
 - wojska,
 - sprawiedliwości,
 - skarbu.
- Każdy z nich liczył 4 – 8 członków. **Zadaniem Rady było kierowanie sprawami państwa w okresie pomiędzy sejmami**. Rada ograniczyła uprawnienia monarchy, który jej przewodniczył. Stanisław August Poniatowski potrafił wykorzystać Radę do wprowadzenia w życie szeregu swoich zamierzeń. Uchwały w Radzie zapadały większością głosów, a podpisywał je król, pierwszy rangą senator i marszałek Rady. Rada podlegała kontroli sejmu, któremu składała sprawozdania ze swojej działalności. Sejm mógł uchylić decyzje podejmowane przez Radę, a jej członków postawić przed sądem sejmowym. Rada mogła wywrzeć olbrzymi wpływ na sytuację w RP. Miała jednak wielu wrogów. Magnackim oligarchom nie odpowiadało to, że król uczynił z Rady narzędzie swojej polityki. Obóz patriotyczny widział w Radzie tylko organ narzucony przez obce państwa i podporządkowany Rosji.
- **Król utracił prawo**:
 - zwoływania sejmu,
 - nadawania królewskich, tytułów,
 - powoływania ministrów i senatorów,
 - mianowania oficerów i starostów
 - wydawania poleceń organom administracyjnym.
- podniesiono liczbę wojska do 30 tysięcy,
- sejm przywrócił cło generalne i ustanowił jednolite dla całego kraju podymne. Zwiększono podatki by zapewnić dochody skarbu na utrzymanie wojska nie można jednak było dopilnować ich ściągania. Dlatego też faktycznie liczba wojska nie uległa takiemu zwiększeniu.
- w **1773 r. utworzono Komisję Edukacji Narodowej**, pierwsze w Europie ministerstwo oświaty. KEN składał się z 8 osób. Przejęła majątek uzyskany z kasacji Zakonu Jezuitów (kasacji dokonał papież Klemens XIV). Była podporządkowana bezpośrednio królowi i sejmowi. Jej celem była reorganizacja szkolnictwa. Objęła zarząd nad wszystkimi szkołami publicznymi w państwie. KEN zakładał szkoły parafialne dla dzieci chłopskich, stworzył dwa seminaria nauczycielskie w Łowiczu i w Wilnie, **W 1775 r. powołała Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych**, którego celem było wydawanie podręczników, opracowywanie programów szkolnych oraz kontrolowanie działalności pedagogicznej szkół.

Reformy KEN:

- RP podzielono na dwa okręgi szkolne: Koronę i Litwę, które podlegały dwóm szkołom wyższym Akademii Krakowskiej i Wileńskiej
- Akademie te zamieniono w Szkoły Główne
- Szkołom Głównym podporządkowano szkoły wydziałowe (7-0 letnie) i podwydziałowe (6-0 letnie) – szkolnictwo średnie
- Szkoły parafialne zostały upaństwowione i ześwieczone

- Zreformowano Szkoły Główne: w miejsce wykładów wprowadzono nauki oparte na eksperymencie, większy nacisk położono na naukę historii i geografii ojczyźnej, wprowadzono naukę praktycznych umiejętności i ćwiczenia fizyczne, ograniczono łącinę na rzecz astronomii i matematyki, fizyki czy geologii, medycyny.
- Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych oprócz programów nauczania opracowało elementarz by podnieść poziom szkół elementarnych
- Do programu nauczania szkół podlegających KEN wprowadzono nauki matematyczno – przyrodnicze i położono nacisk na ich praktyczne wykorzystanie, ważnym elementem stała się nauka historii Polski, prawa krajowego, etyki świeckiej, nauki języków nowożytnych oraz przysposobienia wojskowego

Lata 1776 – 1788

Reformy sejmu Mokronowskiego w 1776 były udziałem obozu królewskiego. Były one możliwe gdyż sejm został zawiązany pod laską konfederacji. Reformy

- rozszerzono kompetencje Rady Nieustającej,
 - mogła interpretować ustawy i zarządzenia,
 - mogła również zawiesić w czynnościach urzędników jej się sprzeciwiających
 - określono ściśle kompetencje każdego z departamentów Rady Nieustającej, szczególnie departamentu wojska
 - zlikwidowano Komisję Wojskową co ograniczyło kompetencje hetmanów. Sprawami wojska zajmował się Departament Wojskowy Rady Nieustającej
 - wprowadzono Departament Policji, która pilnowała porządku w miastach
 - utworzono stałą służbę dyplomatyczną
 - królowi przywrócono prawo obsadzania szarż wojskowych i dysponowania 4 regimentami gwardii
 - podjęto się próby reorganizacji wojska:
 - utworzono brygady kawalerii narodowej
 - zmodernizowano formacje rekrutujące się z ludu
 - wprowadzono artylerię
 - powołano Komisję Kodyfikacyjną z inicjatywy Stanisława Augusta Poniatowskiego, która miała przygotować projekt kodyfikacji polskiego prawa sądowego. W 1778 r. projekt „Zbioru praw sądowych”, tzw. Kodeks A. Zamoyskiego, ukazał się drukiem. Jego twórcy proponowali szereg zmian ustroju:
 - częściowe uniezależnienie się Kościoła w Polsce od Rzymu
 - umacniał pozycję miast podporządkowując władzom miejskim jurydyki szlacheckie
 - mieszczenie otrzymali prawo nabywania dóbr ziemskich
 - chłopom mogli się osiedlać na podstawie kontraktów
 - zezwalał na małżeństwa między stanami
 - chłop otrzymał prawo do dochodzenia swych praw przed sądem państwowym
- Niestety sejm w 1780 r. odrzucił projekt i nie wszedł on w życie.**

Sejmy z lat 1778 – 1786 nie były sejmami skonfederowanymi. Katarzyna II obawiając się reform zakazała zawiązywać konfederacji na sejmach. Na sejmach tych nie przeprowadzono żadnych reform mimo, że obóz królewski zdobył sobie poparcie większości posłów. Obowiązywała na nich jednak zasada liberum veto.

Stanisław August Poniatowski chciał wykorzystać sytuację międzynarodową dla dobra I RP. W zamian za pomoc RP w konflikcie rosyjsko – tureckim chciał uzyskać gwarancję nienaruszalności terytorialnej I RP i poparcie Rosji dla dalszych reform. Katarzyna II na spotkaniu ze Stanisławem Augustem w Kaniowie w 1787 r. wyraziła zgodę na sejm skonfederowany i powiększenie liczby polskiego wojska. W zamian uzyskała zgodę na przemarsz rosyjskiej armii przez ziemie I RP, dostawy żywności i ewentualną pomoc wojskową. Dzięki temu w 1788 roku rozpoczął obrady sejm, który do historii przejdzie jako Sejm Wielki.

Sejm Wielki = Sejm Czteroletni (1788 – 1792)

Sejm został zawiązany pod laską konfederacji. Marszałkiem został **Stanisław Małachowski**, jeden z przywódców obozu reform. Jesienią 1790 r. przeprowadzono nowe wybory do izby poselskiej, dzięki czemu obóz reform uzyskał przewagę. Od tego momentu sejm obradował w podwójnym składzie gdyż posłowie wybrani w 1788 r. nie opuścili obrad.

Reformy:

- zwiększono **liczbę wojska do 100 tys.** (w praktyce powołano 65 tys.). Obok zaciągu ochotniczego przeprowadzono również rekrutację przymusową (1 rekrut na 50 dymów z dóbr królewskich i duchownych, 1 rekrut na 100 dymów z dóbr prywatnych)
- uchwalono podatki na utrzymanie wojska: podwyższono kwartę i opłatę stemplową, uchwalono „ofiara wieczysta” a duchowieństwo zobowiązało się płacić „dobrowolną ofiarę”
- zniesiono Departament Wojskowy Rady Nieustającej. Na jego miejsce powołano Komisję Wojskową, wspólną dla Litwy i Korony, podporządkowaną sejmowi. Na czele komisji miał stać hetman. Składała się z 17 członków wybieranych przez sejm
- utworzono Deputację Spraw Zagranicznych, która przejęła funkcje departamentu spraw cudzoziemskich Rady Nieustającej.
- W 1789 r. **zniesiono Radę Nieustającą**. Jej kompetencje przejął sejm wraz z komisjami: Skarbową, Wojskową, Deputacją Spraw Zagranicznych
- Na własność państwa przejęto dobra biskupstwa krakowskiego
- Utworzono **komisje porządkowe cywilno – wojskowe**:
 - Składały się z 15 komisarzy wybieranych przez sejmiki co 2 lata spośród szlachty z danego okręgu.
 - Skład ten powiększono o 3 mieszczan od 1792 r.
 - Komisje zajmowały się rekrutacją do wojska, kwaterunkiem wojska, urządzaniem magazynów, wydawaniem paszportów i kontrolą ruchu ludności, prowadziły wykazy statystyczne, udzielaniem porad rolnictwu, rozwojem rzemiosł, handlu, szkolnictwem, opieką społeczną – jednym słowem oprócz spraw wojskowych również administracją danego okręgu
- Pod wpływem „czarnej procesji” w grudniu 1789 r. utworzono Deputację do rozpatrzenia żądań mieszczan
- **Prawo o sejmikach (1791):**
 - pozbawiono praw politycznych szlachtę gołątą (nieposesjonatów)
 - wprowadzało zasadę głosowania większością – podejmowanie uchwał większością głosów
 - zniesiono przysięgę posłów na instrukcje poselskie
- **Prawo o miastach (1791):**
 - Dotyczyło mieszczan miast królewskich. Najwięcej praw otrzymali mieszcianie posiadający nieruchomości w miastach (posesjonaci)
 - Mieszcianie uzyskali nietykalność osobistą i majątkową, prawo do stopni oficerskich, prawo do nobilitacji
 - Miasta zostały wyłączone spod kontroli urzędników szlacheckich: starostów i wojewodów
 - Zniesiono autonomię miast
 - Kraj został podzielony na wydziały. Do każdego wydziału przydzielono pewną liczbę miast
- **Konstytucja 3 Maja 1791** (patrz temat „Ewolucja ustroju od monarchii stanowej do monarchii konstytucyjnej)

Akt konfederacji targowickiej z 14 maja 1792 r. znosił Konstytucję 3 Maja i przywracał prawa kardynalne. Targowiczanie wezwali wojska rosyjskie co doprowadziło do wybuchu wojny polsko – rosyjskiej w obronie Konstytucji 3 maja. I reform Sejmu Wielkiego.

Targowica zakończyła się II rozbiorem I RP w 1793 r.

Sejm rozbiorowy został zwołany do **Grodna w 1793 r.** Uznał on II rozbiór Polski, przywrócił stary ustroj oparty na prawach kardynalnych. Przywrócono elekcyjność tronu. Wprowadzono pewne zmiany:

- Sejm miał być zwoływany raz na 4 lata
- Miał to być sejm jednoizbowy
- Decyzje miały zapadać większością głosów
- Przywrócono Radę Nieustającą złożoną z króla i z 24 członków. Zwiększono jej kompetencje. Stała się ona głównym organem władzy wykonawczej.
- Pozostawiono wojewódzkie komisje porządkowe (wojskowo-cywilne)